

Емілія Швед,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри класичної та румунської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-9477-7579>

Оксана Дацьо,

старший викладач кафедри класичної та румунської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0001-6974-9544>
м. Ужгород, Україна

Специфіка лексико-фразеологічного потенціалу образності мови промов історичних осіб твору Т. Лівія «Історія»

Specificity of the lexico-phraseological potential of the imagery of the language of historical figures speeches of T. Livy's work "History"

***Анотація.** Сучасне мовознавство характеризується посиленням інтересом до дослідження проблем риторики, що найтісніше переплетена з поетикою, стилістикою, логікою. Цінним матеріалом у цьому плані є твір відомого римського історіографа Тіма Лівія «Історія». Промови історичних осіб, які автор вводить у цей твір, є класичними зразками ораторського мистецтва. Існує чимало праць, присвячених дослідженню лінгвістичних особливостей промов інших декад твору. Промови ж першої декади залишились поза увагою дослідників. У цьому контексті особливої ваги набуває всебічний аналіз лексико-фразеологічних засобів образності промов першої декади з позиції їх аргументаційної ролі, що є метою нашого дослідження. Дослідження засвідчує, що найбільш поширеним типом фразеологізмів промов є фразеологічні чи стійкі словосполучення, які відповідно до їх лексичного складу поділились на такі групи: іменник-діслово; іменник-прикметник; іменник-іменник. Яскраве емоційно-експресивне забарвлення властиве сентенціям промов, фразеологізми, як правило, виконують номінативну чи експресивну функцію. У статті окреслено, що джерелом формування образності слугує метафоризація, а засобами створення образів – тропи, які автор уміло використовує з метою аргументації. Переважають метафори, в основі яких явище антропоморфізму. Т. Лівій створює не надто стерті та не надто вишукані метафори, а такі, що відповідали б саме естетичним смакам читачів. Метонімія та синекдоха у промовах підкреслюють основне, надають вислову узагальненого смислу. В узусі автора гіперболізовані метафори, епітети, порівняння. У текстах промов зустрічаємо літоту двох видів: тапейнозис і мейозис.*

У статті виокремлено епітети та детально вивчено їх. Квантитативно переважають епітети, що виражають зовнішню ознаку предметів чи явищ, а також ті, які окреслюють психологічну характеристику особи чи явища. Це дає змогу зробити висновок про глибоко психологічне світосприйняття автора. Дослідження цих та постійних епітетів дає змогу глибше зрозуміти замисел автора. Саме в епітетах з особливою силою відтворені ідея «Історії» та індивідуальність письменника.

Ключові слова: риторика, стилістичні особливості, Давній Рим, Тім Лівій, його твір «Історія» (промови твору), лексико-фразеологічні засоби аргументації.

Summary. *Modern linguistics is characterized by an increased interest in the study of the problems of rhetoric, which is most closely intertwined with poetics, stylistics, and logic. A valuable material in this regard is the work of the famous Roman historiographer Titus Livy "History". The speeches of historical figures that the author introduces into this work are classic examples of oratory. There are many works devoted to the study of the linguistic features of speeches of other decades of the work. The speeches of the first decade remained outside the field of view of researchers. In this context, a comprehensive analysis of the lexical and phraseological means of the imagery of speeches of the first decade from the point of view of their argumentative role is of particular importance; this is the purpose of our study. The study shows that the most common type of phraseological units of speech are phraseological or stable phrases, which, in accordance with their lexical composition, were divided into the following groups: noun – verb; noun – adjective; noun – noun. A bright emotional and expressive coloring is characteristic of the maxims of speeches, phraseological units, as a rule, perform a nominative or expressive function. The article outlines that the sources of imagery formation are metaphorization, and the means of creating images are tropes, which the author skillfully uses for the purpose of argumentation. Metaphors based on the phenomenon of anthropomorphism prevail. T. Livy creates not too erased and not too refined metaphors, but those that would meet the aesthetic tastes of the readers. Metonymy and synecdoche in speeches emphasize the main thing, give the statement a generalized meaning. In the author's usage there are exaggerated metaphors, epithets, comparisons. In the texts of speeches, we find litoty of two types: tapeynosis and meiosis. The article highlighted epithets and studied them in detail. Quantitatively, epithets that express the external sign of objects or phenomena, as well as those that determine the psychological characteristics of a person or phenomenon, prevail. This allows us to draw a conclusion about the author's deeply psychological worldview. Research into these and permanent epithets allows a deeper understanding of the author's intention. It was in the epithets that the idea of "History" and the individuality of the writer were reflected with special force.*

Key words: *rhetoric, stylistic features, Ancient Rome, Titus Livy, his work "History" (speeches of the work), lexico-phraseological means of argumentation.*

Вступ. Суть будь-якої науки важко досягнути без знання її історії. Це стосується і сучасної науки про красномовство, що є результатом багатомісячного досвіду розвитку риторики. Оскільки головним

питанням стилістики, як і риторики, є проблема ефективного використання мови, симбіоз риторики зі стилістикою є дуже тісним. Джерела сучасної стилістики слід шукати у класичній риторичі. Перебуваючи в стані зародження у працях О.О. Потебні, І.О. Бодуена де Куртене, лінгвістика оформилась як наука у працях Л.В. Щерби, Б.А. Ларіна, В.В. Виноградова, Г.О. Винокура. Саме у 20-і роки формується методологія вивчення художньої мови як ідейно-естетичної єдності. У наші дні, в умовах глибокого вивчення основ ораторського мистецтва, спроб поєднання традиційних правил і прийомів із філософськими та лінгвістичними категоріями нового часу гарним підґрунтям стає детальне фактологічне вивчення відповідного текстового матеріалу античної епохи.

Цінним матеріалом у цьому плані є твір відомого римського історіографа Тіта Лівія «*Ab urbe condita*», чи скорочено в українському перекладі «Історія», що наповнений численними промовами історичних осіб, які укладені автором із великою риторичною майстерністю.

У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників неодноразово висловлювалася думка про те, що промови історичних осіб, які автор вводить у свій твір, є втіленням усіх кращих традицій античної риторики [1; 2; 5]. Саме в цих промовах проявив себе ораторський талант автора. Вони стали синтезом всього цінного, нагромадженого грецькою та римською риторичною наукою долівієвого періоду.

Дослідженню специфіки промов, що ввійшли в «Історію», присвячено низку робіт. Це праці Г. Бернгарді, І. Тена, С. Стацея, І. Брунса [18; 14; 21; 19].

Знайомлячись із більшістю праць, присвячених цій темі, звертаємо увагу на те, що в них детальному вивченню піддаються в основному промови інших декад «Історії», промови ж першої залишаються поза увагою дослідників. Виходячи з цих міркувань, ми поставили за мету дослідити окремі аспекти мови та стилю промов першої декади «Історії», а саме лексико-фразеологічні засоби образності промов. У науковій літературі відсутнє комплексне вивчення цієї проблеми. Завданням нашого дослідження є фіксація та аналіз лексико-фразеологічних засобів образності мови автора «Історії», які слугують у промовах важливим засобом аргументації.

Методологія та методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують промови історичних осіб першої декади твору відомого римського історіографа Тіта Лівія «*Ab urbe condita*», що у сумі становлять 914 Вайсенборнівських рядків [22; 23]. Під час дослідження застосовувався описовий метод, що базувався на таких прийомах, як класифікація та систематика, культурно-історичної інтерпретація,

а також використовувалася компонентна та контекстна методика лінгвістичного аналізу. Окрім загальнонаукових методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, в дослідженні застосовано зіставний та порівняльно-історичний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи найважливіші засоби аргументації у структурі промов, неможливо оминути і лексико-фразеологічні засоби образності мови. Фразеологія відіграє помітну роль у формуванні основних стильових рис промов. У результаті дослідження виділився найхарактерніший для промов тип фразеологізмів – фразеологічні чи сталі сполуки. Вони є семантично подільними і містять компоненти з вільним значенням. Структура їх найчастіше двочленна. Щодо лексико-граматичного складу цих словосполучень, то тут чітко виділились три класи:

1) іменник–дієслово: *supplicium merere* /III, 19, 6/, – заслужити покарання; *auxilium ferre* /III, 19, 9/, – прийти на допомогу; *vitam deserere* /III, 45, 11/, – померти; *spem precipere* /IV, 3, 7/, – полишити надію; *sacramento adigere* /IV, 5, 2/, – привести до присяги; *bellum ostendere* /VI, 18, 7/, – оголосити війну. Ці фразеологізми не мають переносного значення та стали лексикалізованими;

2) другий клас у плані ієрархії становлять словосполучення типу: іменник–прикметник (рідше займенник). Це – фразеологізми термінологічного характеру: *tribunus plebis* /III, 67, 7/, – народний трибун; *urbs aeterna* /IV, 4, 4/, – вічне місто (Рим); *di immortales* /VI, 41, 4/, – безсмертні боги. Відомий німецький дослідник Л. Кюнаст, розглядаючи особливості синтаксису Т. Лівія, виділяє характерні лише для цього автора словосполучення, які відчутні у творах Цезара, Цицерона, Салюстія: *accensus ira*, в той час, як у Цицерона – *incensus*; у Лівія – *adferre vim*, а у Цицерона – *inferre* [20, с. 376];

3) третій тип іменник–іменник, у реченні ці іменники часто виступають у ролі додатків чи обставин: *arces libertatis* /III, 45, 8/, – оплоти свободи; *status rerum* /III, 67, 2/, – стан справ; *parens urbis* /IV, 3, 12/, – засновник міста; *solum patriae* /V, 54, 2/, – земля батьківщини.

Фразеологізми такого типу виконують найчастіше номінативну функцію, їм не притаманна образність. Яскраве емоційне забарвлення властиве сентенціям, які зустрічаємо у промовах, як-от: *cur caelum ac terras misceant* /IV, 3, 6/, – навіщо приводити в сум'яття небо і землю; *nusquam nec opera sine emolumento neque emolumentum ferre sine impensa opera est* /V, 4, 4/, – Ніде і ніколи не буває ні праць без вигоди, ні вигоди без затрати праці. У таких випадках фразеологізм підсилює експресивність вислову. Крилатий вислів, приказка, виразна ідіома роблять мову промов соковитішою та емоційнішою. Так, до прикладу, зустрічаємо у промовах речення, яке через

влучність та лаконічність вислову, згодом стало афоризмом: *ante portas est bellum* /III, 68, 7/, – війна біля воріт.

Таким чином, фразеологізми виконують у промовах номінативну чи експресивну функцію.

Чільне місце серед лінгвостилістичних ресурсів посідають засоби образності мови. Тут буде доречно згадати відому цicerонівську настанову ораторам «словами алегоричними користуватися вволю» [15, с. 246].

Велику силу образності в мистецтві підкреслював О.О. Потєбня [10, с. 207], а відомий майстер судової промови П. Сергєйч порівнює засоби образності з фресками на стінах будівель [12, с. 63].

Одним із найважливіших засобів експресивізації та естетизації мови виступає метафора. Досліджувані промови дуже багаті на засоби метафоризації, проте автор ними не зловживає, а вміло використовує в ролі одного із засобів аргументації [8, с. 182]. Метафора фактично присутня у кожному поетичному тропі. Недаремно, Квінтіліан називав метафору найуживанішим і найпрекраснішим із тропів [4, с. 218], а Деметрій підкреслював, що вона вносить у промову приємність та величавість [4, с. 219].

Метафора – це троп, суть якого у вживанні слів та висловів у переносному значенні, на основі аналогії. Т. Лівій уміє майстерно підмітити подібність – відчутти аналогію. Серед метафор промов квантитативно переважають дієслівні, рідше вживаються метафори-прикметники і зовсім рідко метафори-іменники. Беручи до уваги класифікацію античних та сучасних теоретиків художнього слова, ми розділили досліджувані метафори на чотири типи. У процесі вивчення виділились такі типи переносу:

- 1) з неживого на живе;
- 2) з неживого на неживе;
- 3) з живого на живе;
- 4) з живого на неживе.

Т. Лівій найчастіше послуговується четвертим семантичним типом переносу. Рідше вживається третій тип переносу. Ось приклади усіх чотирьох типів переносу:

1) з неживого на живе: *dirimatis societatem civilem* /IV, 4, 10/, – роздирає громадянську спільноту; *ab stirpe extincta (genus)* /X, 34, 19/, – вирваний із коренем (рід);

2) з неживого на неживе: *labor exhaustus est* /V, 5, 6/, – праця вичерпана; *accerbae ... contentiones* /V, 51, 1/, – гріпкі суперечки;

3) з живого на живе: *si coalescere, si iungi ... possunt (plebes)* /IV, 5, 5/, – якщо зростись, якщо з'єднатися зможуть (плебеї);

4) з живого на неживе: *forum infestum* /III, 68, 1/, – ворожий форум; *sana civitas* /III, 17, 4/, – здорова держава. В основі останнього типу

лежить явище антропоморфізму. Така роль більш за все властива дієслівним метафорам, що надають природі антропоморфічні властивості: *os acciperet* /II, 32, 10/, – уста приймали; *bellum scandet* /III, 68, 7/, – війна підніметься; *fames urgeat* /VI, 40, 12/, – голод мучить; *necessitas cogit* /III, 68, 9/, – необхідність заставляє. Розглянуті приклади антропоморфізму є різновидом персоніфікації чи прозопопеї. Лівій неодноразово використовує прийом прозопопеї: *An, si ad calculus eum res publica vocet, non merito dicat...* /V, 4, 10/, – Хіба держава не має права, закличавши його до звіту, сказати... Л. Кюнаст, досліджуючи метафору в Лівія, доходить висновку, що персоніфікації найчастіше піддаються abstracta [20, с. 302], він підкреслює схильність Лівія до сильних, сміливих метафор. Ось лише деякі приклади такого типу метафор: *haerete adfixi contionibus* /III, 68, 7/ – залишайтеся прикованими до зібрань; *legis superbissumae vincula* /IV, 4, 10/ – ланцюги найсуворішого закону; *dirimatis societatem* /IV, 4, 10/ – розриваєте суспільство; *extorqueant honores* /VI, 41, 1/ – виривають почесті. Для створення вмілої метафори слід брати не надто стерту і не надто вишукану, а таку, яка б відповідала естетичним смакам читачів, апелювала до їхніх почуттів. Це, на нашу думку, дуже вдало робить автор «Історії», він уміє створити влучні метафори, а це – велике мистецтво.

Сучасні дослідники розвивають та удосконалюють античне вчення про метафору [13; 16; 6; 7]. Зокрема, відома дослідниця античності А.А. Тахо-Годі зазначає, що Аристотель у «Поетиці» позбавляє визначення метафори естетичного підходу, висуваючи розумову, чисто раціональну сторону, проте уже в «Риториці» рекомендує запозичувати метафори із слів, прекрасних за звучанням чи за значенням. Дослідниця доходить висновку про двоплановість метафори, яку античні усвідомлювали, проте не зуміли чітко окреслити [13, с. 155].

Що стосується топіки метафор досліджуваних промов, то найчастіше це військовоматематика: *velut cum otium superat* /II, 32, 4/ – наче царює мир; *tempus vincit* /V, 6, 9/ – час перемагає; *forum infestum* /III, 68, 1/ – ворожий форум; правові відносини: *obruiti sceleribus* /III, 19, 2/ – притиснені злочинами; *vincula superbissima* /IV, 4, 10/ – найсуворіші кайдани; – вогонь: *flamma absumat* /V, 54, 1/ – полум'я охопило; *ager uritur* /III, 68, 3/ – поле горить.

Роль метафор як засобів переконання у промовах особлива: їм властива глибока експресія, що розрахована на тонке естетичне сприйняття.

Різновидом метафори, що часто трапляється у промовах, є символ, значення якого можна зрозуміти лише в контексті твору. Мабуть, однією з найхарактерніших метафор-символів у Лівія виступає

«vinculum» – кайдани в значенні «неволі», всього, що гальмує прогресивний розвиток подій /IV, 4, 10/. Як символ тиранії виступає антропонім «Tarquinii» – Тарквінії /VI, 40, 9/. У ролі символу з позитивним емоційним забарвленням вживається «virtus» /III, 68, 5/ – доблесть – символ усіх кращих чеснот людини та «mater» /V, 54, 2/ – мати у значенні «батьківщина». Отже, метафора у промовах виступає як невичерпне джерело експресії, вражає пристрасністю, приносить читачу пізнавальне вдовolenня.

Якщо для метафори притаманний зв'язок за аналогією, то для метонімії – за суміжністю. Тут елемент виявлення загального, узагальнення вже відсутній. У досліджуваних промовах неодноразово зустрічаємо метонімію, зокрема, такі види суміжності: 1) просторові зв'язки, тобто вказується місце замість предмета чи людей, які там знаходяться: *ad coniugem ac liberos* /III, 68, 5/ – до дружини та дітей замість додому; *in castris* /V, 4, 2/ – у військовому таборі замість перед солдатами; 2) часові зв'язки: *in foro* /III, 45, 6/ – на форумі замість у мирний час; *ferro ignique* /III, 68, 2/ – залізом та вогнем замість зброєю. Вивчаючи використання метонімії в Т. Лівія, Т. Кузнецова зазначає, що це один із його найулюбленіших тропів та наводить приклади із третьої декади твору [8, с. 185].

В узусі автора вид метонімії, що базується на розпізнанні «випадок, коли вся річ розпізнається за малою частиною чи коли за цілим пізнається частина (*pars pro toto*)» [4, с. 220]: *tua vestigia sequar* /III, 17, 6/ – піду по твоїх слідах, замість за тобою; *ad moenia urbis Romae* /III, 68, 5/, – /III, 67, 1/ – до стін міста Риму замість до Риму; *tergum ac cervices* /III, 45, 9/ – спині і шиях замість тілі. Синекдоха, як бачимо, підкреслює характерне, надає вислову узагальненого змісту. Майстерні випадки вживання синекдохи зустрічаємо в реченнях /V, 4, 5; IV, 3, 2; VI, 18, 14/ та ін.

Мова промов характерна ефективністю, тому досить часто можемо зустріти гіперболу, якою автор прагне підсилити потрібне враження, необхідне для переконання читачів. Найчастіше автор послуговується гіперболічними метафорами: *exulum et servorum dux ... in cella Jovis optimi maximi habitaret* /III, 19, 7/ – вождю вигнанців та рабів ... житлом є храм Юпітера всеблагого та всемогутнього.

У вжитку автора і гіперболічні епітети, як-от: *decemviris, taeterrimis mortalium* /IV, 3, 17/ – децемвірам, найненависнішим із смертних. Дослідження засвідчило, що гіпербола може бути виражена словом, словосполученням та навіть цілим реченням /IX, 34, 19/.

Експресивне навантаження мають і гіперболічні порівняння /IV, 3, 7/, однак найбільш характерною рисою у використанні автором цього тропу є улюблений ним прийом гіперболізації числівників:

Septiens rebellarunt, in pace numquam fida fuerunt, agros nostros miliens depopulati sunt /V, 4, 13/ – сім разів відновлювали війну, ніколи не дотримувались мирних угод, тисячу раз спустошували наші поля. Автор, як правило, вводить індивідуально-авторські гіперболи з іронічним, а часто й саркастичним відтінком.

Майстерність оратора особливо виявляється в умінні перебільшувати чи применшувати речі. Літота, як і гіпербола, служить ефективним засобом аргументації, що містить часто заперечення протилежного: *neque novum, neque inopinatum* /IV, 40, 3/ – не нове і не несподіване; *non die, non hora citius* /IX, 34, 15/ – ні на день, ні на годину швидше. Лівій використовує літоту двох видів: 1) тапейнозис – висловлювання зневаги до когось, цей вид подібно до гіперболи характерний іронічно-саркастичним супроводом; 2) мейозис рефлексивно стосується мовця і базується на його скромності. У промовах частіше зустрічається літота першого типу: *Quam tandem ignavissimi hostium contempseret?* /III, 67, 4/ – Але кого ж насмілились зневажати найничтожніші з ворогів? Автору властиве висловлювання літоти за допомогою займенникового прикметника *nullus*. Розглянемо випадки такого вживання, причому перший із застосуванням тапейнозиса, а другий – мейозиса:

1) ... *in concordia ordinum nullos se usquam esse vident ... turbarum ac seditionum duces esse volunt* /III, 68, 2/ – усвідомлюючи свою ничтожність при згоді, вони воліють бути вождями повстань та заворушень;

2) *Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui* /VI, 18, 8/ – Сам я, ваш захисник, як тільки вороги забажали, став раптом нічим.

Отже, вживання літоти надає промовам естетико-експресивного забарвлення.

Смислова і стилістична точність промов зумовлена вмільм використанням найрізноманітніших художніх означень, що виконують роль показників суб'єктивності стилю. Завдання епітета – виділити характерну рису зосередити увагу на окремій ознаці, висунувши її на перший план. Це добре усвідомлює автор «Історії». У ролі епітетів виступають ті частини мови, які означають ознаки чи властивості предметів, – прикметники, дієприкметники, рідше прислівники чи іменники в ролі епітета–прикладки. Беручи до уваги характер художнього значення, поділяємо епітети промов на такі групи: 1) епітети, що характеризують зовнішню ознаку предметів чи явищ: *maximum imperium* /V, 3, 10/ – найбільша держава; *solitudines vastas* /VI, 41, 11/ – спустошені пустині; 2) епітети, що характеризують внутрішні властивості: *nuptam pudicam* /III, 45, 6/ – незаймана наречена; *vir fortis ac strenuus* /IV, 3, 16/ – муж енергійний та діяльний;

artifices inprobi /V, 3, 6/ – нечесні лікарі; *molles animos* /V, 6, 4/ – розніжені душі; 3) епітети у власне естетичній функції, для означення психологічної характеристики явищ: *acerbae contentiones* /V, 51, 5/ – гіркі сварки; *migratio misera ac turpis* /V, 53, 4/ – нещасне та ганебне переселення; *perpetuos tribunos* /VI, 40, 7/ – незмінних трибунів. Серед виділених груп квантитативно превалюють епітети другої та третьої груп. Така класифікація дає змогу збагнути спосіб сприйняття дійсності автора. У результаті дослідження доходимо висновку, що світосприйняття автора глибоко психологічне, неповерхове, схильне до ґрунтового пізнання явищ та узагальнення фактів. Це своєю чергою дає змогу пізнати автора як особистість.

Класифікація і характеристика епітеотографії Лівія була б неповна, якщо не виділити окремої групи, так званих емоційно-оцінних епітетів. Позитивними емоційно-оцінними конотаціями наповнюються в промовах такі епітети: *Juppiter optimus maximus* /III, 32, 1/ – всеблагий та всемогутній Юпітер; *augustissimam domum* /III, 17, 5/ – найсвященніше житло; *viris strenuis et fortis* /IV, 5, 5/ – мужам енергійним і сміливим; *perpetua concordia* /V, 3, 10/ – постійна згода; *deorum immortalium* /X, 34, 19/ – безсмертних богів. Більшість епітетів такого типу має чітко виражений позитивний коннотат уже в самій семантиці, частина не набуває його лише в контексті промов. Проте в лексиці промов домінують епітети негативного емоційно-оцінного забарвлення, що часто містять відтінок іронії чи сарказму: *ignavissimi hostium* /III, 67, 4/ – найбоягузливіші з ворогів; *superbis dominis* /IV, 5, 6/ – гордовитим панам; *effeminata corpora* /V, 6, 4/ – розманіжені тіла; *seditionis tribunis* /VI, 40, 3/ – бунтарським трибунам; *violentos censores* /X, 34, 9/ – лютих цензорів. Особливої експресії епітети досягають у поетичних фігурах [11, с. 201]. Більшість епітетів застосовуються автором із метою підсилення думки. Така функція притаманна перш за все тавтологічним епітетам, яких у промовах чимало, для прикладу: *Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima* /X, 34, 15/ – Я не вимагаю від тебе такої скромності, не вироджуйся із найзухвалішого та найгордовитішого роду. Функцією таких епітетів не є розкриття нового значення, а закріплення, міцне введення названої ознаки у свідомість читача. Що стосується еволюції Лівієвого епітету, то у промовах перших книг частіше зустрічаємо одиничні епітети, а в наступних дедалі частіше автор вводить здвоєні, часто у формі компаративній чи суперлативній. В узусі автора постійні епітети: *Juppiter optimus maximus* /III, 17, 1/ – всеблагий та всемогутній Юпітер; *di immortales* /X, 34, 19/ – безсмертні боги; *insanabilem morbum* /V, 5, 12/ – невиліковну хворобу; *aestivas*

aves /V, 6, 2/ – перелітних птахів; *navale bellum* /V, 6, 4/ – морський бій; *gentilicia sacra* /V, 52, 4/ – родові священнодійства; *in aeternum urbe* /IV, 4, 4/ – у вічному місті.

Слово «vir» у промовах оточене такими епітетами: *nobilissimos viros honoratissimosque* /III, 67, 8/ – найзнатніших і найшанованіших мужів; *vir fortis ac strenuus pace belloque bonus* /IV, 3, 16/ – мужня і енергійна людина, що проявляє гідність у мирний час і на полі бою; *nobilissimi fortissimi viri* /IX, 34, 6/ – мужі найзнатніші і найхоробріші. Епітетний комплекс навколо слова «vir» містить п'ять елементів. У цих епітетах, в їх частому вживанні відбилися вболівання Лівія, його прагнення якнайшвидшого відродження римських громадянських чеснот. Улюбленими епітетами автора є також ті, що закликають до побожності, віри в богів: *religiosus censor* /IX, 34, 18/ – благочестивий цензор; *nobilissimis antistitibus* /IX, 34, 18/ – найзнатніших настоятелів; *di immortales* /IX, 34, 19/ – безсмертні боги і т. п.

Таким чином, Т. Лівій прагне, щоб у Римі (*aeterna urbs*) стабілізувалась постійна згода (*perpetua concordia*), щоб у його громадян не було зманіжене тіло (*effeminata corpora*), щоб вони вірили в безсмертних богів (*di immortales*) і щоб у них були усі якості, які містить у собі римська доблесть (*virtus*). Усі перелічені епітети можна зарахувати до розряду найуживаніших. Ці епітети формують єдине семантичне гніздо, яке відповідає не лише задуму автора, але і тематиці, характерній для промов та ідеї твору. На нашу думку, саме в епітетах найбільшою мірою відбилась головна ідея твору, а також індивідуальність автора.

Порівняння є початковою стадією, з якої через градацію і розгортання витікають майже всі інші тропи. Значення раціонального моменту в порівняннях підкреслювали Р. Будагов, В. Вакернагель [5, с. 26; 24, с. 510]. Порівняння, виступаючи в ролі красномовного доказу, застосовується автором і для більш рельєфнішого, образнішого змалювання подій. Експресія цього тропу немовби накладається на експресію основного слова та посилює його стилістичну функцію. Якщо для промов перших книг характерні більш прості, лаконічні порівняння, то, починаючи з четвертої книги, Лівій вводить у текст дедалі більше антитетичних порівнянь і поширених порівнянь-образів. Прості порівняння промов характеризуються побутовізмом, жартівливим відтінком: ... *sedemus desides domi mulierum ritu inter nos altercantes* /III, 68, 8/ – а ми сидимо вдома, як жінки, сваримся між собою.

Одним із найхарактерніших засобів експресії в лінгвістичній системі промов є антитетичні порівняння. Це улюблений засіб образності Т. Лівія. Поряд із синтетичними порівняннями, зразки яких

уже наводились [17], в арсеналі автора майстерно побудовані про-сті порівняння чи порівняння–образи. Ось із ким порівнює народних трибунів Аппій Клавдій: *Sic hercule tamquam artifices inprobi opus querunt; quippe semper aegri aliquid esse in re publica volunt, ut sit, ad cuius curationem a vobis adhibeantur* /V, 3, 6/ – Я клянусь, вони шукають для себе роботи, ніби нечесні лікарі; їм хочеться, щоб у державі завжди була якась хвороба, для лікування якої ви б їх кликали. Прикладів такого типу порівнянь можна навести чимало /IV, 5, 8; V, 5, 12; VI, 18, 3/. Це характерна риса стилю автора.

Способи вираження порівнянь найрізноманітніші: словом, словосполученням, підрядним реченням і навіть окремим самостійним реченням. Порівняння як експліцитне вираження часткової еквівалентності у промовах частіше вводиться в конструкцію за допомогою сполучника. Це в основному такі сполучники: *tamquam* /IV, 3, 3/; *velut* /IV, 4, 5/; *sicut* /V, 6, 2/.

1) ... *ut seditionibus primum urbs Romana deinde velut ex contagione castra*

impleantur? /V, 6, 11/ – щоб спершу в місті Римі, а потім, немовби від зарази, і у військовому таборі поширилися повстання?

2) *Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate tamquam regum in Capitolio numeratis* /VI, 41, 3/ – Я вже змовчу про Ліцінія Секстія, роки правління якого ви рахуєте, як роки царів на Капітолії.

3) ... *si non sit aestate perfectum bellum, hiemem operari nec, sicut aestivas aves, statim autumnum tecta ac recessus circumspicere* /V, 6, 3/ – уміння терпіти і зимою, якщо війна не завершена улітку, а не підшукувати, як перелітні птахи, із самого початку осені чи десь нема надійного сховища.

Значно рідше зустрічаємо порівняння, що входять у конструкцію безпосередньо: *Quid est aliud, quam exilium intra eadem moenia, quam relegationem pati?* /IV, 4, 6/ – Хіба це не значить терпіти вигнання продовжуючи знаходитись в одних і тих же стінах? – тут у промові заборона прирівнюється до заслання. Цензорство Аппія Публій Семпроній зіставляє з царюванням: *Hoc quidem iam regno simile est?* /IX, 34, 17/ – Це ж, врешті, схожу на царську владу? Топіка порівнянь Лівія дуже різноманітна. Найчастіше об'єктами порівнянь стають реалії чи явища з військового, суспільно-політичного життя, побуту, лікувальної справи. Матеріалом для створення порівнянь служить світ образів природи: тварини, птахи, море. До прикладу, порівняння з області побуту: *mulierum ritu* /III, 67, 6/, – подібно до жінок; військового та суспільно-політичного життя: *tamquam servum aut libertinum* /IV, 3, 7/ – подібно до рабів чи вільновідпущених; *quam*

exilium ... quam relegationem /IV, 4, 6/ – як вигнання ... як заслання; *tamquam Romulus* /VI, 41, 10/ – ніби Ромул; лікувальної справи: *velut contaminatam* /IV, 4, 5/ – немовби заражену; *tamquam artifices inprobi* /IV, 3, 6/ – як лікарі шарлатани; *velut ex contagione* /V, 6, 11/ – неначе від зарази; світу природи: *sicut aestivas aves* /V, 6, 2/ – як перелітні птахи; *ne beluas quidem* /VI, 18, 5/ – навіть не, як у тварин. Дослідниця творчості Лівія Т.І. Кузнєцова справедливо зазначає, що переконливості доказів та яскравості викладу автор досягає завдяки прийому порівняння та уподібнення [8, с. 183]. Художні потенції, приховані у порівнянні, легко розкриваються і вільно доходять до читача, конкретизуючи картини зовнішнього світу. Зустрічаємо у промовах порівняння, виражені риторичним значенням, як-от: *An exitum Cassi Maelique expectem?* /III, 18,9/, – Чи мені чекати долі Касія і Мелія? У вживанні автором порівнянь спостерігаємо дві тенденції:

1) прагнення зробити мову найдоступнішою читачам;

2) створити якнайобразніше порівняння, яке би послужило дієвим засобом переконання.

Відмітним є те, що значна більшість порівнянь містить негативний емоційно-оцінний конотат. Незважаючи на простоту, доступність, аналізовані порівняння містять елемент несподіваності, новизни. Найбільш характерними є рівняння, що містять у своїй семантиці афективний момент, – це, як правило, порівняння до царів /VI, 41, 10/, шарлатанів /V, 3, 6/, рабів та вигнанців /IV, 3, 7/, невиліковної хвороби /V, 5, 12/, отруї /VI, 40, 12/. Автора хвилює те, що його країна «нездорова», він прагне всякими можливими вказівками, прикладами, порадами звільнити від зол, що її розривають. Адже відомо, що порівняння вносить у відображення дійсності та узагальнююче її розуміння, яке властиве письменнику.

Нерідко порівняння в Лівія підсилюються іронією. Цей улюблений Цицеронівський прийом автор застосовує майже у всіх досліджуваних промовах, а деякі промови, зокрема Гая Канулея та Марка Манлія Капітолійського до плебеїв, просякнуті іронією та сарказмом, що надає їм полемічного характеру. Іронія у промовах отримує два відтінки, м'якої, доброзичливої насмішки та різкий, саркастичний, причому переважають приклади другого типу. М'яка, добродушна насмішка покликана викликати симпатію слухачів до мовця /V, 6, 4/. В іншому випадку іронія стає убивчою збрєю, що не залишає жодного шансу для аргументів противника. Часто речення такого типу висловлені у формі риторичних запитань: *Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam obicere?* /III, 19, 9/ – Приректи беззбройних на смерть від ворожого меча – це значить, трибуни, по-вашому допомогти народу?

Важливим емоційно-експресивним засобом виступає у промовах сарказм, вищий ступінь іронії. Він може бути вираженим окремим реченням, комплексом речень, наприклад, у промові народного трибуна Публія Семпронія до народу /IX, 34, 12, 13, 14, 15/. Наведемо лише один приклад саркастичного вислову з промови Гая Канулея до плебеїв: *Lucis vobis huius partem, si liceat, adamant; quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignatur* /IV, 3, 8/ – Якщо б це було можливо, вони забрали б у вас і денне світло; їх сердить уже те, що ви дихаєте, що подаєте голос, що схожі на людей.

Отже, іронія та її різновид сарказм поряд з іншими тропами служать у промовах могутнім засобом експресії та аргументації.

Висновки з дослідження. Отже, аналіз лексико-фразеологічних засобів образності мови з позиції їх емоційно-експресивного забарвлення та аргументативної ролі засвідчив, що найхарактернішим типом є стійкі словосполучення, що в ієрархічній послідовності розділились на такі групи: іменник–дієслово; іменник–прикметник, іменник–іменник. Яскраве емоційне забарвлення властиве сентенціям, що вживаються в промовах. Джерелом формування образних засобів виступає метафора, а засобами створення образів – тропи, які автор Лівій уміло застосовує в ролі переконання. Серед метафор у досліджуваному матеріалі превалюють дієслівні, рідше – метафори-прикметники та метафори-іменники. Автор найчастіше застосовує метафори, в основі яких явище антропоморфізму. Т. Лівій створює не надто стерті і не надто вишукані метафори, а такі, які б відповідали естетичним вподобанням читачів. У досліджуваних промовах використовується метонімія, зокрема такі види суміжності, як просторові, часові та матеріальні зв'язки. Метонімія і синекдоха в промовах підкреслюють основне, надають вислову узагальнений смисл.

В узусі автора гіперболічні метафори, епітети, порівняння. Особливо часто зустрічається гіперболізація числівників. Т. Лівій в основному вживає індивідуально-авторські гіперболи, забарвлені відтінком іронії. Літота, як і гіпербола, є у промовах дієвим засобом аргументації. Автор вживає літоту двох видів: тапейнозис та мейозис. Частіше в узусі Лівія літота першого виду. Усі епітети досліджуваних промов розділились на три види: ті, що означають зовнішню ознаку предмета чи явища, внутрішню ознаку, психологічну характеристику особи чи явища. Квантитативно переважають епітети другої і третьої груп, у результаті чого доходимо висновку, що світосприйняття автора глибоко психологічне. Детальне вивчення ролі усіх епітетів, у тому числі і постійних, епітетного комплексу навколо слова *vir* дозволило глибше вникнути в замисел автора. Саме в епітетах з особливою силою відбилися ідея «Історії» та індивідуальність письменника.

Найулюбленішими тропами Лівія є антитетичні порівняння та порівняння-образи. Топіка порівнянь різноманітна: військове, суспільно-політичне життя, побут, лікувальна справа. Іронія та її різновид сарказм теж служать у промовах могутнім засобом аргументації.

Отже, лексико-фразеологічні засоби образності, виконуючи емоційно-експресивну та естетичну функції, служать у досліджуваних промовах важливим засобом аргументації, а їх дослідження сприяє пізнанню ідеї твору та допомагає детальніше пізнати ідіостиль автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аннушкин В.И. Зачем нужна риторика? *Русская речь*. 1985. № 5. С. 81–86.
2. Аннушкин В.И. Первая русская «Риторика». Москва, 1989. 63 с.
3. Античные риторика / под ред. А.А. Тахо-Годи. Москва, 1978. 352 с.
4. Античные теории языка и стиля. Москва–Ленинград, 1936. 341 с.
5. Будагов Р.А. Метафора и сравнение в контексте художественного целого. *Русская речь*. 1973. № 1. С. 26–32.
6. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторич. номинации. Киев, 1986. 142 с.
7. Заворотна Т.П. Іменні метафоричні словосполучення. Чернівці, 1983. 47 с.
8. Кузнецова Т.И., Миллер Т.А. Античная эпическая историография: Геродот Тит Ливий. Москва, 1984. 210 с.
9. Палевская М.Ф. Синонимы в русском языке. Москва, 1964. 128 с.
10. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. Харьков, 1905. 641 с.
11. Рыбникова М.А. Введение в стилистику. Москва, 1937. 281 с.
12. Сергеич П. Искусство речи на суде. Москва, 1960. 372 с.
13. Тахо–Годи А.А. Античные истоки традиционного представления о метафоре. *Иноземна філологія*. 1966. Вип. 9. С. 133–139.
14. Тэн И. Тит Ливий. Критическое исследование. Москва, 1900. 398 с.
15. Цицерон М.Т. Три трактата об ораторском искусстве / пер. с лат.; под ред. М.Л. Гаспарова. Москва, 1972. 471 с.
16. Черкасова Б.Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов (Метафора). *Русский язык*, 1986. № 2. С. 28–38.
17. Швед Е.В. Функціонально-стилістичні можливості мовних засобів контрасту у промовах історичних осіб твору Т. Лівія «Історія». *Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті проф. С.В. Семчинського*. Київ: КУ, 2001. Ч. II. С. 569–577.
18. Bernhardt G. Grundriss der Römischen Literatur. Halle, 1850. S. 542–545.
19. Bruns J. Die Persönlichkeit in der Geschichtsschreibung der Alten. Kiel, 1897. 84 s.
20. Kühnast L. Die Hauptpunkte der Livianischen Syntax. Berlin, 1871. 402 s.
21. Stacey S. G. Die Entwicklung des livianischen Stiles. Leipzig, 1896. 661 s.
22. Titi Livi. Ab urbe condita libri / W. Weissenborn. M. Müller. lib. I–VI. Lipsiae, 1910. 396 s.
23. Titi Livi. Ab urbe condita libri / W. Weissenborn. Bd. III. Buch. VI–X. Berlin, 1876. 220 s.
24. Wackernagel W. Poetik, Rhetorik und Stilistik. Halle, 1888. 597 s.